

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо закордонного досвіду правового регулювання кримінальної
відповідальності за міжнародні злочини*

Анотація. В Аналітичній записці розглянуто підстави кримінальної відповідальності за міжнародні злочини в законодавстві окремих держав Європи.

Проаналізовано способи імплементації положень Римського статуту до кримінального законодавства держав, що ратифікували його положення; перелік і види суспільно небезпечних діянь, віднесених до міжнародних злочинів, та санкції норм про відповідальність за міжнародні злочини.

Узагальнено досвід правового регулювання відповідальності за геноцид, злочини проти людяності та військові злочини за законодавством Нідерландів, Німеччини, Швеції.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, міжнародні злочини, Римський статут Міжнародного кримінального суду, імплементація, зарубіжний досвід.

I. Вступна частина.

Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, підписаного Україною 20 січня 2000 року, регламентують діяльність Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) – важливого судового інституту, створеного міжнародним співтовариством в якості механізму здійснення правосуддя у випадках серйозних порушень норм міжнародного права, для подолання практики безкарності, коли держави не в змозі переслідувати або неналежним чином переслідують осіб за міжнародні злочини.

Підписавши 21 березня 2014 року Угоду про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна взяла на себе зобов'язання ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут). Необхідність приведення положень Кримінального кодексу України (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у відповідність до норм Римського статуту МКС прямо визначено статтею 3 Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 № 3909-ІХ як умову набрання ним чинності.

За даними наукових досліджень, виокремлюють три основні способи імплементації Римського статуту: прийняття окремого законодавчого акта, який охоплює всі проблеми, пов'язані зі здійсненням імплементації; внесення змін до Конституції, галузевих кодексів або законів; внесення змін до відповідних

законодавчих актів, що супроводжуються прийняттям спеціального законодавства про співпрацю з МКС¹.

Для України питання способів криміналізації в національному кримінальному законодавстві порушень норм міжнародного гуманітарного права, що застосовується в збройних конфліктах, набуває особливого значення та зумовлює потребу узагальнення європейського досвіду правового регулювання відповідальності за такі правопорушення.

II. Основна частина.

Нідерланди. Ця держава підписала Римський статут 18 липня 1998 року та здала на зберігання свою ратифікаційну грамоту Римського статуту 17 липня 2001 року.

Універсальну юрисдикцію, що базується на Римському статуті, запроваджено Законом Нідерландів «Про міжнародні злочини» від 19 червня 2003 року² (далі – Закон), який містить 6 розділів і 23 статті. Вказаним законом запроваджено загальну юрисдикцію щодо кримінального переслідування за найтяжчі злочини за міжнародним правом, пов'язані з грубими порушеннями прав людини та порушенням міжнародного гуманітарного права, та встановлено покарання за: геноцид (стаття 3), злочини проти людяності (стаття 4), військові злочини, вчинені під час міжнародних збройних конфліктів (стаття 5) або неміжнародних збройних конфліктів (стаття 6), та катування (стаття 8).

Максимальна законодавчо встановлена санкція покарання передбачає довічне ув'язнення або тимчасове позбавлення волі на строк 30 років або штраф шостої категорії (статті 3–5 закону) – 1 030 000 €³.

На додачу до загальних засад кримінальної відповідальності, визначених нормами Кримінального кодексу Нідерландів, Закон на виконання вимог Римського статуту формулює підстави так званої «командної» відповідальності (відповідальність співучасників). Безпосереднім виконавцем (*pleger*) є особа, яка вчиняє злочин або намагається вчинити злочин. Непрямий виконавець (*doen pleger*) – особа, яка спонукала або схилила іншу особу до вчинення злочину. Вимога для цього виду відповідальності полягає в тому, що особа, яка фактично вчинила дію, може бути не притягнута до кримінальної відповідальності за вчинене діяння, бо використовується як інструмент вчинення злочину та діє без вини (умислу, необережності). Співвиконавець (*mede-pleger*) – особа, яка вчиняє злочин або намагається вчинити злочин у свідомій та тісній співпраці (*bewuste en nauwe samenwerking*) з одним чи кількома співвиконавцями. Підбурювач (*uitlokker*) – особа, яка навмисно спонукає або намагається схилити іншу особу до вчинення злочину шляхом надання подарунків чи обіцянок, зловживання владою, застосування насильства, погроз чи обману або надання можливості, засобів чи інформації,

¹ Щербань С.В. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 138–143. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view>

² Wet internationale misdrijven № 270 19.06.2003. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0015252/2020-01-01>

³ Hoe hoog zijn de boetes in Nederland? URL: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/straffen-en-maatregelen/vraag-en-antwoord/hoe-hoog-zijn-de-boetes-in-nederland>

необхідних для вчинення злочину. Пособник (medeplichtige) – це особа, яка навмисно допомагає у вчиненні злочину або навмисно надає можливість, засоби чи інформацію, необхідні для вчинення злочину. Дії пособника можуть мати місце до вчинення злочину, в момент вчинення злочину та, за певних обставин, невдовзі після завершення злочину.

З огляду на особливу суспільну небезпечність геноциду, Законом визначено підстави відповідальності за підбурювання до вчинення геноциду як особливо тяжкого міжнародного злочину.

Закон передбачає відповідальність керівників (як цивільних, так і військових) за умисне допущення вчинення кримінальних злочинів іншими особами або за необережне незапобігання вчиненню таких злочинів. Так, відповідно до статті 9 Закону «керівництво», яке навмисно допускає вчинення будь-якого злочину або навмисно не вживає заходів, якщо вони є необхідними, якщо хтось із його підлеглих вчинив або має намір вчинити такий злочин, карається так само, як і безпосередній виконавець будь-якого зі злочинів.

Нормативні вимоги щодо універсальної юрисдикції закріплені у статті 2(1) Закону, відповідно до якої уповноважені органи Нідерландів здійснюють кримінальне переслідування щодо: (а) будь-якої особи, яка вчинила злочин, передбачений цим Законом, за межами Нідерландів, якщо підозрюваний перебуває в Нідерландах; (б) будь-кого, хто вчиняє будь-який зі злочинів, визначених у цьому Законі, за межами Нідерландів, якщо злочин вчинено проти громадянина Нідерландів; (с) громадянина Нідерландів, який вчинив будь-який зі злочинів, визначених у цьому Законі, за межами Нідерландів.

Органи влади мають право розслідувати справи універсальної юрисдикції за умови, що підозрюваний залишається на території під час проведення розслідування. Якщо підозрюваний залишає країну, поки розслідування ще триває, юрисдикція Нідерландів закінчується. Однак, якщо судове переслідування розпочато, органи вправі завершити справу, навіть якщо підозрюваний залишить країну. У межах універсальної юрисдикції кримінальне переслідування в Нідерландах може здійснюватися і за наявності запиту іншої держави про екстрадицію підозрюваного.

Варто зазначити, що Римський статут не зобов'язує держави встановлювати універсальну юрисдикцію щодо міжнародних злочинів, тому Нідерланди включили перелік міжнародних злочинів у національне законодавство, наділивши національні суди юрисдикцією щодо переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні таких злочинів, що жодним чином не применшує їх зобов'язання по виконанню положень Римського статуту.

Зокрема, компетенція щодо розгляду справ осіб, обвинувачених у вчиненні міжнародних злочинів, делегована від МКС на користь Окружного суду Гааги, який відповідно до чинного законодавства Нідерландів має юрисдикцію суду першої інстанції розглядати справи щодо міжнародних

злочинів. Кримінальна палата з розгляду міжнародних злочинів (SIM)⁴ Апеляційного суду в Гаазі розглядає апеляційні скарги підозрюваних (обвинувачених), стосовно яких винесено вирок за звинуваченням у вчиненні: геноциду, злочинів проти людства та військових злочинів за умови, якщо міжнародний злочин вчинено громадянином Нідерландів або якщо підозрюваний перебуває на території Нідерландів.

Проте, якщо підсудний є військовослужбовцем або добровольцем Королівської армії Нідерландів, окружний суд Гелдерланда (знаходиться в місті Арнем) є уповноваженою судовою інстанцією здійснювати судовий розгляд відповідно до статті 2 Закону Нідерландів «Про військову кримінальну юстицію»⁵. Стаття 8 цього закону передбачає повноваження військової палати апеляційного суду Арнема щодо перегляду рішень військового окружного суду Гелдерланда.

За загальним правилом, кримінальні переслідування за вчинення геноциду, злочинів проти людяності, катувань, насильницьких зникнень і військових злочинів не мають строку давності.

У Нідерландах жертви злочинів мають право в рамках кримінального провадження подати позов про компенсацію моральної та матеріальної шкоди. Жертвами міжнародних злочинів є жертви геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів, тортур і насильницьких зникнень. До категорії «жертв» відносяться особи, які індивідуально чи колективно зазнали шкоди, включаючи фізичні або психічні травми, емоційні страждання, економічні втрати, або суттєвого порушення їхніх основних прав через дії чи бездіяльність, які порушують кримінальне законодавство Нідерландів.

Право вимагати компенсації в кримінальному провадженні поширюється на будь-яку жертву, незалежно від її місця перебування чи проживання на території Нідерландів. Потерпіла сторона має аргументовано довести завдані збитки, обґрунтувати свою претензію доказами. Потерпілі також можуть подати позов про відшкодування психологічної шкоди, як-от збитків, спричинених шоком. Так, наприклад, у справі про геноцид у Руанді Апеляційний суд Гааги у 2011 році задовольнив відшкодування збитків двом потерпілим, які вимагали 680,67 євро кожна за збитки, завдані образами обвинуваченого, і витрат у розмірі 7120,62 євро, сплачених за позовом⁶.

Таким чином, Закон Нідерландів «Про міжнародні злочини вперше в історії цієї країни встановив підстави відповідальності за геноцид, злочини проти людяності та військові злочини, замінивши закони Нідерландів про імплементацію Конвенції про геноцид (Uitvoeringswet Genocideverdrag) та про імплементацію Конвенції про тортури (Uitvoeringswet folteringverdrag), а також декілька норм Закону про кримінальне право під час війни⁷.

⁴ Strafkamer Internationale Misdrijven (SIM). URL: <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Gerechtshoven/Gerechtshof-Den-Haag/Over-het-gerechtshof/Organisatie/Paginas/Strafkamer-Internationale-Misdrijven.aspx>

⁵ Wet militaire strafrechtspraak 01.04.2000. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0004789/2020-04-01>

⁶ Court of Appeal of The Hague, 7 July 2011, ECLI:NL: GHSGR:2011:BR0686. URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:GHSGR:2011:BR0686>

⁷ Wet Oorlogsstrafrecht. 01.10.2013. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002099/2013-10-01>

Закон може слугувати успішним прикладом імплементації положень Римського статуту в частині законодавчого забезпечення протидії міжнародним злочинам як універсальний акт законодавства, що передбачає покарання за геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії.

Швеція. Римський статут ратифікований Швецією у 2002 році. Перелік міжнародних злочинів, який включений до Римського статуту, до набуття чинності спеціальним Законом Швеції «Про покарання за деякі міжнародні злочини» раніше охоплювався виключно Кримінальним кодексом Швеції. 28 травня 2014 року положення Римського статуту були інкорпоровані у шведське законодавство шляхом прийняття закону «Про покарання за деякі міжнародні злочини»⁸ (далі – Закон), який передбачає кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів та складається із 17 статей. Відповідно до положень закону до міжнародних злочинів віднесено: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, злочини агресії, за вчинення яких передбачено максимальне покарання у виді довічного позбавлення волі, або позбавлення волі на строк від 4 до 18 років.

Особливістю закону є запровадження відповідальності за готування та замах на вчинення геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів та злочинів агресії. Законодавчо встановлено, що катування та насильницькі зникнення є основними видами злочинів проти людяності та військових злочинів.

До міжнародних злочинів застосовується універсальна юрисдикція, що передбачає повноваження органів влади мати юрисдикцію кримінального переслідування винних осіб, у тому числі й іноземців, навіть якщо злочин було вчинено за межами Швеції. Фізична присутність або проживання підозрюваного у Швеції не є необхідними для встановлення юрисдикції щодо проведення досудового розслідування або здійснення судового розгляду міжнародних злочинів шведськими судами. Однак, на практиці розслідування не буде розпочато, якщо відсутність підозрюваного перешкоджає ефективному розслідуванню злочину та якщо немає вірогідних шансів затримати підозрюваного у Швеції, тож прокуратура не буде порушувати кримінальне провадження.

Законодавство Швеції передбачає, що прокурори зобов'язані розпочати досудове розслідування через повідомлення або з іншої причини, що дає підстави вважати, що було вчинено правопорушення, яке підлягає публічному переслідуванню. Термін «підстави вважати» означає, що мають місце конкретні факти та обставини, які вказують на ознаки вчинення міжнародного злочину. Однак наявність підозрюваного на цьому етапі процесу не є обов'язковою умовою. Якщо прокурор вважає, що докази, отримані під час розслідування, є недостатніми, він може або продовжити розслідування з метою збору додаткових доказів, або винести постанову про відмову в порушенні кримінальної справи (про закриття розслідування). Якщо прокурор вважає, що зібрані докази є достатніми для обвинувачення, він зобов'язаний переслідувати

⁸ Lag (2014:406) om straff för vissa internationella brott. 28.05.2014. URL: <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2014:406>

злочинця (злочинців). Прокурор повинен проводити своє розслідування на основі принципу об'єктивності (Objektivitetsprincipen) та враховувати обставини, які свідчать як за, так і проти винуватості підозрюваного у вчиненні міжнародного злочину. У Швеції розслідування міжнародних злочинів здійснює Національний підрозділ по боротьбі з міжнародною та організованою злочинністю⁹.

Однак, у справах про міжнародні злочини, вчинені на території іноземної держави, прокурор повинен отримати дозвіл від уряду, перш ніж подати обвинувальний акт. У цьому контексті в законі жодні критерії не згадуються. Тобто кримінальне переслідування міжнародних злочинів здійснюється в рамках універсальної юрисдикції. Це означає, що юрисдикція стосовно міжнародних злочинів, передбачених законом, не вимагає визнання їх караності (злочинності) за законодавством країни, на території якої вони були вчинені (подвійна кримінальна відповідальність). Універсальна юрисдикція також передбачає, що правоохоронні органи та суди Швеції уповноважені розслідувати й виносити судові рішення щодо міжнародних злочинів і не мають юридичного обов'язку відступати на користь інших юрисдикцій. Це також не є перешкодою для розслідування або переслідування у випадку, якщо МКС також розслідує злочин або переслідує ту саму особу.

Стаття 13 Закону встановлює окремих режим посиленої кримінальної відповідальності для військового чи цивільного керівництва. На відміну від статті 28 Римського Статуту, де відповідальність командування / начальства є лише звичайною формою кримінальної відповідальності, Закон містить додаткові склади злочинів про їх відповідальність.

Так, статтею 14 передбачено, що військовий або цивільний начальник, який навмисно або через грубу недбалість не здійснює особливого нагляду за підлеглим, який підзвітний йому і перебуває під його контролем, карається позбавленням волі на строк не більше чотирьох років за неспроможність здійснювати контроль за підлеглими, які чинять геноцид, злочини проти людяності або військові злочини, хоча начальник повинен був передбачити таку протиправну злочинну поведінку та запобігти їй. У статті 15 задекларовано підстави відповідальності за неспроможність начальників здійснювати нагляд і повідомлення про вчинені підлеглими міжнародні злочини.

Кримінальне законодавство Швеції передбачає, що розслідування повинно проводитися якнайшвидше в розумні строки. Оскільки геноцид, злочини проти людяності, тяжкі військові злочини та злочини агресії не підпадають під будь-які строки давності, такі злочини, як правило, можуть переслідуватися в будь-який час на перманентній основі. Однак принцип справедливого судового розгляду, викладений у статті 6 Європейської конвенції з прав людини, може бути використаний для обмеження тривалості строків проведення досудового розслідування. Таким чином, враховуючи складність конкретної справи, будь-яке розслідування має бути завершено протягом розумного часу.

⁹ Riksenheten mot internationell och organiserad brottslighet. URL: <https://www.aklagare.se/kontakt/aklagaromraden/nationella-aklagaravdelningen/riksenheten-mot-internationell-och-organiserad-brottslighet>

У шведському законодавстві жертви міжнародних злочинів називаються «постраждалими особами». Постраждалою особою є «особа, проти якої було вчинено правопорушення або яка зазнала образи чи шкоди від нього», незалежно від її національності та місця проживання. Коли кримінально-карне діяння призвело до смерті особи, один із подружжя померлого, прямий спадкоємець, батько, мати або брат або сестра успадковують право потерпілої особи повідомити про кримінальне правопорушення або ініціювати притягнення винної особи до відповідальності за скоєне правопорушення (так зване «приватне обвинувачення»). Навіть у випадках «приватного обвинувачення» вимагається отримання дозволу Уряду з боку прокурора перед поданням обвинувального акта щодо вчинених міжнародних злочинів на основі універсальної юрисдикції. Приватне обвинувачення розпочинається шляхом подання письмової та підписаної заяви про виклик особи, якій пред'явлено обвинувачення. Така заява повинна містити інформацію про підсудного, деталі кримінально-карного діяння, позов про відшкодування збитків, надані докази тощо. Повідомлення про міжнародні злочини фіксуються шляхом звернення зацікавлених осіб до поліцейської дільниці або безпосередньо до Групи з розслідування військових злочинів за допомогою електронної пошти (registrar.kansli@polisen.se) або по номеру гарячої лінії 11414.

Станом на 1 січня 2024 року влада Швеції працювала над 12 справами на основі універсальної юрисдикції, при цьому більшість із них стосуються міжнародних злочинів, які були вчинені до 1 липня 2014 року¹⁰.

Із 1 січня 2022 року набрав чинності Закон Швеції «Про внесення змін до Закону про покарання за деякі міжнародні злочини»¹¹ від 8 листопада 2021 року, яким було запроваджено нову статтю 11a щодо кримінальної відповідальності за злочини агресії – застосування державою збройної сили проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави будь-яким чином, що суперечить Статуту ООН. Санкція норми передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 4 до 18 років або довічне ув'язнення.

Також відповідно до викладеної в новій редакції статті 17 Закону шведські суди мають право розглядати злочини агресії, які були вчинені за межами Швеції, а також спроби, замаху чи підготовку до вчинення такого злочину. Судові органи також мають право розглядати злочини агресії, якщо акт агресії було вчинено державою, яка визнана світовою спільнотою як агресор.

Міжнародні злочини є універсальними злочинами та їх розслідування можливо проводити у Швеції незалежно від того, де і ким вони були вчинені. Якщо підозрюваний не є громадянином Швеції, у деяких випадках особу для притягнення до відповідальності можна екстрадувати на батьківщину або в

¹⁰ Universal jurisdiction annual review 2024. URL: https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2024/04/UJAR-2024_digital.pdf

¹¹ SFS 2021:1016 Lag om ändring i lagen (2014:406) om straff för folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. 03.11.2021. URL: https://www.lagboken.se/Lagboken/start/straffratt/lag-2014406-om-straff-for-folkmord-brott-mot-manskligheten-och-krigsforbrytelser/d_4465926-sfs-2021_1016-lag-om-andring-i-lagen-2014_406-om-straff-for-folkmord-brott-mot-manskligheten-och

країну, де було вчинено злочин. У всіх інших випадках міжнародні злочини розслідуються на території Швеції.

За кримінальним законодавством Швеції, фізична особа несе відповідальність за вчинення міжнародних злочинів із 15 років. Закон Швеції «Про покарання за деякі міжнародні злочини» доповнює Кримінальний кодекс, визначає зміст поняття геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів та злочинів агресії. Оскільки Римський статут не зобов'язує держави встановлювати універсальну юрисдикцію щодо міжнародних злочинів, то компетенція розгляду справ стосовно осіб, обвинувачених у вчиненні міжнародних злочинів, у Швеції належить Стокгольмському окружному суду та Окружному суду Гетеборга як судам першої інстанції.

Характерними рисами шведського законодавства щодо розслідування та кримінального переслідування осіб, які вчинили міжнародні злочини, є такі: у Швеції запроваджена та діє загальна й універсальна юрисдикція щодо міжнародних злочинів; до міжнародних злочинів відносяться: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, а з 2022 року ще й злочини агресії; максимальний строк покарання за міжнародні злочини передбачає довічне ув'язнення або позбавлення волі на строк від 4 до 18 років; на міжнародні злочини не поширюються строки давності; запроваджено кримінальну відповідальність військового чи цивільного керівництва за недбалість або сприяння та спонукання до скоєння міжнародних злочинів третіми особами; Закон суттєво доповнює Кримінальний кодекс та визнає окремі види суспільно-небезпечних діянь проти людяності в якості самостійних складів злочинів, а саме: катування та насильницьке зникнення (стаття 2 Закону).

Німеччина. Наслідком ратифікації Римського статуту стало прийняття Кодексу злочинів проти міжнародного права від 26 червня 2002 року (Völkerstrafgesetzbuch) (далі – Кодекс або VStGB)¹², який діє одночасно з Кримінальним кодексом Німеччини¹³. Кодекс містить 15 статей та складається з двох частин. У Загальній частині визначено загальну й універсальну юрисдикцію, деталізовано обставини, що виключають винуватість особи, встановлюються норми щодо командної відповідальності, а також передумови та підстави для незастосування строків давності. В Особливій частині визначено перелік кримінально-караних міжнародних злочинів та визначено заходи покарання за їх скоєння у вигляді довічного ув'язнення або позбавлення волі на строк до 10 років. Амністія щодо міжнародних злочинів не передбачена.

Положення Кодексу поширюються на всі вказані в ньому кримінально-карані діяння проти міжнародного права, навіть якщо такі злочини були вчинені за кордоном і не мають відношення до території Німеччини. Кодекс також поширюється на злочини агресії, вчинені громадянином Німеччини або проти її інтересів, незалежно від законодавства держави місця вчинення злочину (стаття 1 VStGB). Відповідно до Кодексу розрізняють п'ять груп військових злочинів: 1) військові злочини проти особи (стаття 8 VStGB); 2) військові

¹² Code of Crimes against International Law (Völkerstrafgesetzbuch – VStGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vstgb/englisch_vstgb.html

¹³ Strafgesetzbuch. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>

злочини проти права власності та інших прав (стаття 9 VStGB); 3) військові злочини проти гуманітарних операцій (стаття 10 VStGB); 4) військові злочини, пов'язані із застосуванням заборонених методів ведення війни (стаття 11 VStGB); 5) військові злочини, пов'язані із застосуванням заборонених засобів ведення війни (стаття 12 VStGB).

Кодекс визначає загальні підстави відповідальності військового командира або цивільного начальника за злочин, вчинений підлеглим, та розкриває ознаки цих спеціальних суб'єктів злочину. Так, військовим командиром визначено особу, яка здійснює фактичне командування або керівництво збройними силами, а цивільним начальником особу, яка здійснює фактичне керівництво та контроль у цивільній організації чи на підприємстві (стаття 4 VStGB). Конкретні підстави відповідальності військових командирів / цивільних начальників за порушення обов'язку нагляду за підлеглими передбачені статтею 14. Так, військовий командир / цивільний начальник, який навмисно чи з необережності не здійснює належного контролю за підлеглим під його командуванням або керівництвом чи фактичним контролем, має бути покараний за порушення обов'язків нагляду, якщо підлеглий вчинив діяння, яке було очевидне для військового командира / цивільного начальника і скоєнню якого він міг запобігти. Умисне порушення обов'язку нагляду за підлеглим карається позбавленням волі на строк до п'яти років, а у випадку вчинення злочину з необережності – покарання передбачає позбавлення волі на строк до трьох років.

Особливістю Кодексу є встановлення кримінальної відповідальності за неповідомлення військовим командиром / цивільним начальником про злочин, вчинений підлеглим. Відповідно до статті 15 якщо, у разі вчинення підлеглим військового злочину, командир / цивільний начальник негайно не доводить до відома орган, відповідальний за розслідування або кримінальне переслідування відповідного злочину, такий командир / начальник підлягає кримінальному покаранню у виді позбавлення волі на строк до п'яти років.

Положення статті 153f Кримінального процесуального кодексу Німеччини (Strafprozeßordnung¹⁴) встановлюють обмеження універсальної юрисдикції: 1) злочин вчинено громадянином Німеччини або проти громадянина Німеччини; 2) підозрюваний перебуває в Німеччині чи таке перебування очікується; 3) прокурор може утриматися від переслідування, якщо злочин переслідується міжнародним судом або державою, на території якої було вчинено злочинне діяння, або громадянин якої підозрюється у вчиненні злочину чи громадянин якої зазнав шкоди від злочину.

Відповідно до німецького законодавства жертвами міжнародних злочинів є постраждалі від геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів, злочинів агресії та інших міжнародних злочинів. Положення § 373b Кримінального процесуального кодексу Німеччини визначають постраждалу особу такою, якщо її законні інтереси були безпосередньо порушені або яка зазнала прямої шкоди в результаті вчинення правопорушення.

¹⁴ Strafprozeßordnung. URL: <https://dejure.org/gesetze/StPO>

У Німеччині розслідування та кримінальне переслідування міжнародних злочинів здійснює Федеральна генеральна прокуратура (Generalbundesanwalts)¹⁵, яка діє при Федеральній судовій палаті (Bundesgerichtshof)¹⁶. Розслідування міжнародних злочинів здійснюється Федеральною генеральною прокуратурою самостійно або за її дорученням Федеральним управлінням кримінальної поліції (Bundeskriminalamt) (далі – ВКА)¹⁷. У структурі ВКА діє Центральне управління по боротьбі з військовими злочинами (Zentralstelle für die Bekämpfung von Kriegsverbrechen) (далі – ZBKV)¹⁸, що розслідує міжнародні кримінальні злочини за дорученням Федерального генерального прокурора. Як «підрозділ по боротьбі з військовими злочинами» німецької кримінальної поліції, управління інтегроване в Департамент поліції державної охорони ВКА.

На національному рівні ZBKV обмінюється інформацією з Федеральною генеральною прокуратурою, Федеральним відомством з питань міграції та біженців (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge)¹⁹, Федеральним відомством юстиції (Bundesamt für Justiz)²⁰, Федеральним відомством з питань захисту конституції (Bundesamt für Verfassungsschutz)²¹, а також контактними пунктами ZBKV в управліннях кримінальної поліції земель і Федеральної поліції. ZBKV діє через контактні пункти ZBKV в управліннях кримінальної поліції земель або безпосередньо через ВКА. На міжнародному рівні ZBKV здійснює тісну співпрацю з аналогічними іноземними поліцейськими підрозділами, відповідальними за переслідування міжнародних злочинів, які об'єднані у Мережу ЄС з питань геноциду (EU Genocide Network), з Міжнародним кримінальним судом (МКС), з Європолем та Інтерполом. За підсудністю такі справи розглядаються Вищими регіональними судами як судами першої інстанції та Федеральним верховним судом Німеччини як судом апеляційної інстанції.

Розслідування міжнародних злочинів проводиться у формі структурних розслідувань (Strukturermittlungsverfahren) або як розслідування проти конкретних осіб. У структурному розслідуванні, якщо є обґрунтована підозра у вчиненні злочину, попереднє розслідування проводиться без прив'язки до конкретних осіб, тобто розслідуються структури та підозрювані групи, але не висуваються прямі звинувачення проти окремих осіб²². Метод структурних розслідувань міжнародних злочинів виник з урахуванням того, що такі злочини зазвичай вчиняються особами, які діють в межах певної організації (структури),

¹⁵ Office of the Federal Prosecutor. URL: http://www.generalbundesanwalt.de/EN/Home/home_node.html

¹⁶ Der Bundesgerichtshof – Startseite. URL: https://www.bundesgerichtshof.de/DE/Home/home_node.html

¹⁷ ВКА – Homepage. URL: https://www.bka.de/EN/Home/home_node.html

¹⁸ Zentralstelle für die Bekämpfung von Kriegsverbrechen (ZBKV). URL: https://www.bka.de/DE/UnsereAufgaben/Aufgabenbereiche/Zentralstellen/ZBKV/zbkv_node.html#:~:text=Die%20%2Zentralstelle%20f%C3%BCr%20die%20Bek%C3%A4mpfung,die%20Abteilung%20Polizeilicher%20Staatsschutz%20integriert.

¹⁹ BAMF – Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – Startseite. URL: https://www.bamf.de/DE/Startseite/startseite_node.html

²⁰ BfJ – Startseite. URL: https://www.bundesjustizamt.de/DE/Home/Home_node.html

²¹ Bundesamt für Verfassungsschutz – Startseite. URL: https://www.verfassungsschutz.de/DE/home/home_node.html

²² Strukturermittlungsverfahren. URL: <https://www.ecchr.eu/glossar/strukturermittlungsverfahren/>

а також у конкретному контексті. Зокрема, геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії є контекстуальними злочинами, тобто такими, що мають розмежувальні ознаки у випадку конкуренції відповідних норм кримінального законодавства про «загально-кримінальні» та міжнародні злочини. Своєю чергою, встановлення контекстуальних обставин є одним із завдань структурного розслідування, що є необхідним для кримінально-правової кваліфікації, а також організації та планування розслідування.

Перед проведенням структурного розслідування Федеральна генеральна прокуратура здійснює загальний комплексний моніторинг подій, пов'язаних зі скоєнням міжнародного злочину, шляхом створення картотек (файлів) за конкретними ситуаціями (контекстами) порушень та періодичних звітів. Моніторинг передбачає аналіз і оцінку національних та іноземних медіа, онлайн-повідомлень, позицій неурядових організацій та міжнародних органів, а також відповідних наукових досліджень, що має на меті створення баз даних про події, які можуть мати відношення до міжнародного кримінального права, які повинні бути легко доступними для використання в разі виникнення потреби. Крім того, моніторинг сприяє обміну інформацією з іншими установами, що займаються міжнародним кримінальним правом, особливо в рамках академічної спільноти.

На етапі моніторингу кримінально-процесуальні заходи не проводяться. Структурне розслідування (проти невстановлених осіб) розпочинається після наявної підозри у вчиненні міжнародного злочину, який має внутрішній зв'язок із Німеччиною.

Отже, законодавча основа боротьби з міжнародними злочинами в Німеччині забезпечується Кодексом злочинів проти міжнародного права, що запроваджує загальну та універсальну юрисдикцію міжнародних злочинів; передбачає відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, військові злочини, злочини агресії, інші злочини (порушення обов'язку нагляду за підлеглим і неповідомлення про злочин, вчинений підлеглим).

Із метою приведення національного кримінального законодавства України у відповідність до вимог Римського статуту розроблено проект Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстр. № 11538 від 02.09.2024)²³, в основу якого покладено проаналізований закордонний досвід законодавчого забезпечення покарання за міжнародні злочини. Зокрема, це стосується структури нормативно-правового акта, принципів дії закону в просторі та часі, опису ознак та міжнародних злочинів, розмірів і видів покарань за їх вчинення, запровадження відповідальності командира (начальника) за міжнародні злочини підлеглих тощо.

III. Висновки.

Кожна держава-учасниця Римського статуту є вільною у виборі шляхів імплементації своїх договірних зобов'язань доти, доки вона діє добросовісно і результат цих дій свідчить про здатність виконати всі зобов'язання. У процесі імплементації державам-учасницям доводиться розв'язувати три основні блоки

²³ Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини: проект Закону України реєстр. № 11538 від 02.09.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44789>

питань: усунення суперечностей між Римським статутом і конституційними актами держави; приведення національного кримінального законодавства у відповідність до вимог статуту; створення правової бази взаємодії з МКС.

На підставі узагальнення закордонного досвіду законодавчого забезпечення покарання за міжнародні злочини (Швеції, Нідерландів, Німеччини) можна констатувати, що у вказаних європейських державах окреслені питання регламентовані спеціальними законодавчими актами, які змістовно доповнюють національний Кримінальний кодекс. Зазначені законодавчі акти були схвалені за наслідками ратифікації цими країнами положень Римського статуту.

Спільним для усіх країн є те, що вказаними законами запроваджено загальну та універсальну юрисдикцію щодо кримінального переслідування за скоєння геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів, злочинів агресії (Додаток 1). У Німеччині до категорії міжнародних злочинів додатково відносяться: порушення обов'язку нагляду за підлеглими та неповідомлення про злочин, вчинений підлеглим. В усіх країнах встановлено кримінальну відповідальність керівників за злочини вчинені підлеглими. Санкції покарання за міжнародні злочини включають: довічне ув'язнення, або позбавлення волі на строк від 4 до 18 років (Швеція), від 3 до 10 років (Німеччина), на строк до 30 років (Нідерланди).

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

Додаток 1

Країна	Нормативний акт, яким імплементовано Римський Статут	Види міжнародних злочинів	Юрисдикція / Альтернативна підсудність міжнародних злочинів	Покарання за міжнародні злочини	Строки давності / Амністія
Швеція	Закон «Про покарання за деякі міжнародні злочини» від 28.05.2014	Геноцид Злочини проти людяності Військові злочини Злочини агресії	Загальна/ Універсальна Стокгольмський окружний суд Окружний суд Гетеборга	Довічне ув'язнення або позбавлення волі на строк від 4 до 18 років	Не застосовуються
Нідерланди	Закон «Про міжнародні злочини» від 19.06.2003	Геноцид Злочини проти людяності Військові злочини Злочини агресії	Загальна/ Універсальна Окружний суд Гааги	Довічне ув'язнення або позбавлення волі на строк 30 років або штраф 6 категорії (1 млн. 30 тис. євро)	Не застосовуються
Німеччина	Кодекс злочинів проти міжнародного права від 26.06.2002	Геноцид Злочини проти людяності Військові злочини Злочини агресії Інші кримінальні злочини	Загальна/ Універсальна Вищі регіональні суди	Довічне ув'язнення або позбавлення волі на строк від 3 до 10 років	Не застосовуються